8. साक्षिभूतः मनुष्यः

સંસારને જોવાની અનેક રીત છે. તેમાંની એક રીત એ છે કે સંસાર ઘટના-દુર્ઘટનાઓની માયાજાળ છે. દરેક ક્ષણે, દરેક સ્થળે જાતજાતની ઘટનાઓ બનતી રહે છે. સંસારના વિવિધ પદાર્થો એકબીજાના સંદર્ભે આ બધી ઘટનાઓના સાક્ષી બનતા રહે છે. આવા સાક્ષીઓમાં પથ્થર જેવા જડ પદાર્થો, પશુ-પક્ષી અને મનુષ્ય જેવા ચેતન પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે.

પોતાની લાક્ષણિકતાને કારણે આ સાક્ષીભૂત પદાર્થો જુદી જુદી ભૂમિકા અદા કરતા હોય છે. પથ્થર વગેરે જડ પદાર્થો કશું જ કર્યા વિના, નિષ્ક્રિય રહીને જે-તે ઘટનાના સાક્ષી બને છે. ગાય વગેરે જેવાં પશુઓ ઘટના સ્થળથી દૂર ભાગીને પોતાની જાતને સાચવી લેવાનો ઉપક્રમ આદરે છે. આ બંને પદાર્થો પાસે આ સિવાય બીજી કોઈ આશા રાખી શકાતી નથી. પરંતુ માણસની સ્થિતિ આ બંને કરતાં જરા જુદા પ્રકારની છે. જેમ કે, દુર્ઘટનાનો સાક્ષી બનેલો માણસ દુર્ઘટનાગ્રસ્તને જોઈ તેના દુ:ખથી પોતે પણ દુ:ખની અનુભૂતિ કરે છે. એ સાથે જ તે દુ:ખી માણસની મદદ કરવા સક્રિય બને છે અને એ રીતે પોતાના કર્તવ્યનો નિર્વાહ કરે છે. વળી, એ દુર્ઘટનાથી કોઈક બોધપાઠ લેવાનો પણ તે ઉપક્રમ આદરે છે.

આજકાલ યાતાયાતનાં સાધનોની અધિકતાને કારણે રાજમાર્ગ ઉપર અનેક દુર્ઘટનાઓ ઘટે છે. આવી દુર્ઘટનાના સાક્ષીભૂત માણસ પાસે જે અપેક્ષા રાખવાની હોય છે, તે અપેક્ષાઓ પૂરી થતી નથી. આ સ્થિતિમાં દુર્ઘટનાઓના સાક્ષીભૂત મનુષ્યની ફરજ છે, જેને બજાવવા માટે તત્પર રહેવા તરફ દિશાસૂચન કરવા માટે આ સંવાદાત્મક પાઠ પ્રસ્તુત છે.

(मार्गे घटमानायाः दुर्घटनायाः साक्षिणः के के भवन्ति, किं किं च ते आचरन्ति इति विषयमधिकृत्य पुनीतसुनीतौ परस्परं संवदतः।)

पुनीतः – भ्रातः ! मार्गे कदाचित् दुर्घटनाः अपि घटन्ति। तत्र प्रायः प्रस्तरादयो जडपदार्थाः, गवादयः पशवः मनुष्याश्चेति त्रयः साक्षिणः भवन्ति। किं त्वं जानासि यत् घटितायाः दुर्घटनायाः सन्दर्भे एते त्रयोऽपि भिन्नं भिन्नं कर्म समाचरन्ति।

सुनीतः – न जानामि। प्रथमं कथयतु यत् प्रस्तरादयः किं कुर्वन्ति ?

पुनीतः – प्रस्तरादयस्तु अचेतनाः सन्ति, ते स्वयं क्रियां कर्तुं समर्थाः न भवन्ति। अतः ते तथैव तिष्ठन्ति।

सुनीतः – सचेतनाः पशवः पक्षिणश्च किं कुर्वन्ति ?

पुनीतः – एते घटनया उत्थितात् ध्वनेः भयमनुभवन्ति। अतः घटनास्थलात् दूरे धावन्ति।

सुनीतः – सत्यं वदति भवान्। गवादयः पशवस्तु निर्बुद्धयः सन्ति। परन्तु कश्चित् सबुद्धिः मानवोऽपि यदि घटनास्थलात् दूरे धावति, तर्हि पशुरेव सः।

पुनीतः – वस्तुतस्तु मनुष्यः यदि मनुष्यः इव वर्तते, तदा सः दुर्घटनायाः साक्षी भूत्वा त्रिविधं कार्यम् आचरति।

सुनीतः – कानि कानि तानि त्रिविधानि कार्याणि ?

पुनीतः – प्रथमं कार्यम् अस्ति दुःखानुभूतिः। मनुष्य एव दुःखेन दुःखितो भवितुमर्हति, सुखेन च सुखितः। अतः दुर्घटनया पीडाग्रस्तं दुःखितं जनं दृष्ट्वा मनुष्येण दुःखानुभूतिः करणीया भवति। यः खलु एतादृशं जीवं पश्यन् अपि दुःखं न अनुभवति, सः मनुष्यः नास्ति, अपि तु सः प्रस्तरः एव। यतो हि प्रस्तरः कदापि अन्यस्य दुःखं न अनुभवति।

सुनीतः – यथार्थं भवानाह। मयापि बहुधा अपरिचितं दुर्घटनाग्रस्तं जनं पश्यता दुःखमनुभूतमस्ति। द्वितीयं कार्यं किमस्ति ?

पुनीतः – द्वितीयं कार्यं तु कर्तव्यस्य निर्वाहः। दुर्घटनाग्रस्तः जनः सद्यः एव ओषधालयश्रितः करणीयः भवति येन तस्य उचितः उपचारः स्यात्। तत्र सङ्गत्य कदाचित् तस्मै रक्तस्य आवश्यकता भवति चेत्, स्वकीयं रक्तमपि तस्मै दातव्यं भवति। तस्य परिवारे सूचना दातव्या भवति येन तस्य परिवारजनः ओषधालयमागत्य तस्य विशेषः सहायो भवेत्। दुर्घटनायाः साक्षिणः मनुष्यस्य एतादृशं कर्तव्यम्। सर्वैः मनुष्यैः अस्य कर्तव्यस्य निर्वाहः करणीयः एव।

सुनीतः – तृतीयं कार्यं किमस्ति, यत् घटनायाः साक्षी मनुष्यः आचरेत् ?

पुनीतः – तृतीयं कार्यम् अस्ति बोधप्राप्तिः। मनुष्येण सदैव बोधप्राप्तये प्रयत्नः करणीयो भवति। यदा वयं कस्याश्चित् दुर्घटनायाः साक्षिणः भवामः तदा कर्तव्यं समाचरन्तः दुःखमनुभवन्तः तस्याः दुर्घटनायाः कञ्चित् बोधमपि प्राप्तुम् अर्हामः। विना कारणं दुर्घटना न भवति। तत्र कस्यचित् जनस्य त्रुटिः कारणं भवति। सा त्रुटिः ज्ञातव्या। तदनन्तरं तादृशीं त्रुटिमहं न कदापि करिष्यामीति बोधोऽपि प्राप्तव्य एव।

सुनीतः – साधु कथितं भवता। घटनायाः साक्षिणः सन्तः कर्तव्यं निर्वहन्तोऽपि, दुःखमनुभवन्तोऽपि यदि वयं बोधपाठं न प्राप्नुमः तदा वयं मनुष्याः न स्मः।

ટિપ્પણ

નામ : (પુંલ્લિંગ) प्रस्तरः પથ્થર **ध्वनिः** અવાજ **उपचारः** સારવાર **परिजनः** કુટુંબીજન, જ્ઞાતિબંધુ **सहायः** મદદગાર, સહાયક

(સ્ત્રીલિંગ) त्रुटिः ભૂલ **दुर्घटना** અકસ્માત્, દુર્ઘટના

(નપુંસકલિંગ) भयम् ડર (સંસ્કૃતમાં આ શબ્દ નપુંસકલિંગમાં વપરાય છે, જ્યારે ગુજરાતીમાં તે પુલ્લિંગમાં વપરાય છે.) **रक्तम्** લોહી, **ओषधालयम्** દવાખાનું

સર્વનામ : एते (પું.) આ બધા **तानि** (નપું.) તે બધાં **कानि** (નપું.) કોણ, કયાં **येन** (પું. નપું.) જેનાથી, જેના દ્વારા **तस्य** (પું. નપું.) તેનું **अस्य** (પું.) આનું **वयम्** અમે, આપણે

વિશેષણ : उत्थितात् (ध्वनेः) ઊઠેલા (અવાજથી) **त्रिविधम् (कार्यम्)** ત્રણ પ્રકારનું (કામ) **तानि त्रिविधानि (कार्याणि)** તે ત્રણ પ્રકારનાં (કાર્યો) **प्रथमम् (कार्यम्)** પહેલું (કામ) **पीडाग्रस्तं दुःखितम् (जनम्)** પીડામાં ફસાયેલા દુઃખી (માણસ)ને **द्वितीयम् (कार्यम्)** બીજું (કામ) **उचितः (उपचारः)** યોગ્ય (ઇલાજ), વાજબી (સારવાર) **स्वकीयम् (रक्तम्)** પોતાનું (લોહી) **तृतीयम् (कार्यम्)** ત્રીજું (કામ) **तादृशीम् (त्रुटिम्)** તેવી (ભૂલ)ને

અવ્યય : प्रायः ઘણું કરીને **तथैव** તેમ ને તેમ **तर्हि** તો **खलु** ખરેખર **अपि तु** પરંતુ **यतो हि** કેમકે **यथार्थम्** જે છે તેવા રૂપમાં **बहुधा** અનેક પ્રકારે **सद्यः** તરત **सदैव** હંમેશાં **कदापि** ક્યારેય પણ

સમાસઃ प्रस्तरादयः (प्रस्तरः आदिः येषां ते – बहुव्रीहि)। (અહીં વપરાયેલો आदि શબ્દ 'પ્રકાર'ના અર્થમાં છે. તેથી પથ્થર જેવા, તે પ્રકારના પદાર્થોને प्रस्तरादि કહે છે.) जडपदार्थाः (जडः चासौ पदार्थः च, ते – कर्मधारय)। घटनास्थलात् (घटनायाः स्थलम्, तस्मात् – षष्ठी तत्पुरुष)। दुःखानुभूतिः (दुःखस्य अनुभूतिः – षष्ठी तत्पुरुष)। पीडाग्रस्तम् (पीडया ग्रस्तः, तम् – तृतीया तत्पुरुष)। दुर्घटनाग्रस्तम् (दुर्घटनया ग्रस्तः, तम् – तृतीया तत्पुरुष)। ओषधालयश्रितः (ओषधस्य आलयः (– ओषधालयः, षष्ठी तत्पुरुष), ओषधालयं श्रितः – द्वितीया तत्पुरुष)। बोधप्राप्तिः (बोधस्य प्राप्तिः – षष्ठी तत्पुरुष)।

કૃદંત : (सं.भू.कृ.) भूत्वा થઈને, બનીને **संगत्य** પ્રાપ્ત કરીને, જઈને **(वि.कृ.) दातव्यम्** આપવું જોઈએ. **ज्ञातव्या** જાણવા યોગ્ય, જાણવી જોઈએ **प्राप्तव्यः** મેળવવા યોગ્ય, મેળવી લેવું જોઈએ. **(क.भू.कृ) कथितम्** કહ્યું, કહેલું

ક્રિયાપદ : પ્રથમ ગણ (પરસ્મૈપદ) घट् (घटति) બનવું **धाव् (धावति)** દોડવું

વિશેષ

1. શબ્દાર્થ : **भ्रातः !** હે ભાઈ (સંબોધન) **त्रयः साक्षिणः** ત્રણ સાક્ષીઓ **प्रथमं कथयतु यत्** પહેલાં કહો કે **कर्तुम् समर्थाः** કરવાને સમર્થ, કરી શકે તેવા **तथैव तिष्ठन्ति** તેમ જ રહે છે. તેમ જ સ્થિર રહે છે. **निर्बुद्धयः भवन्ति** બુદ્ધિ વગરના હોય છે. **कश्चित् सबुद्धिः** કોઈ બુદ્ધિવાળો, કોઈ બુદ્ધિમાન **परस्य दुःखेन दुःखितः** પારકાના દુઃખે દુઃખી **भवितुमर्हति** થઈ શકે છે. **सुखेन च सुखितः** અને સુખથી સુખી થયેલો, સુખે સુખી **करणीया भवति** કરવાની હોય છે. **जीवं पश्यन् अपि** જીવને જોઈને પણ **पश्यता मया** જોતા એવા મેં **दुःखमनुभूतमस्ति** દુઃખ અનુભવ્યું છે. **ओषधालयश्रितः** હૉસ્પિટલને - દવાખાનાને પ્રાપ્ત કરેલો, દવાખાને પહોંચેલો **कर्तव्यम् समाचरन्तः** કર્તવ્યનું પાલન કરતા **दुःखम् अनुभवन्तः** દુઃખનો અનુભવ કરતા, દુઃખ અનુભવતા **प्राप्तुम् अर्हामः** પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. **साधु कथितम्** બરાબર કહ્યું. **साक्षिणः सन्तः** સાક્ષી થઈને **कर्तव्यं निर्वहन्तः** કર્તવ્યનો નિર્વાહ કરતા રહીને **न प्राप्नुमः** પ્રાપ્ત કરીએ નહિ.

2. સંધિ : प्रस्तरादयो जडपदार्थाः (प्रस्तरादयः जडपदार्थाः)। मनुष्याश्चेति (मनुष्याः च इति)। त्रयोऽपि (त्रयः अपि)। प्रस्तरादयस्तु (प्रस्तरादयः तु)। पक्षिणश्च (पक्षिणः च)। पशवस्तु (पशवः तु)। मानवोऽपि (मानवः अपि)। पशुरेव (पशुः एव)। मनुष्य एव (मनुष्यः एव)। दुःखितो भवितुमर्हति (दुःखितः भवितुम् अर्हति)। करणीयो भवति (करणीयः भवति)। बोधोऽपि (बोधः अपि)। प्राप्तव्य एव (प्राप्तव्यः एव)। निर्वहन्तोऽपि (निर्वहन्तः अपि)। दुःखमनुभवन्तोऽपि (दुःखम् अनुभवन्तः अपि)।

स्वाध्याय

1. विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत ।

(1) के स्वयं क्रियां कर्तुं समर्थाः न सन्ति ? ◯

(क) पशवः (ख) मनुष्याः (ग) प्रस्तराः (घ) पक्षिणः

(2) गवादयः पशवः कीदृशाः भवन्ति ? ◯

(क) अचेतनाः (ख) सबुद्धयः (ग) असमर्थाः (घ) निर्बुद्धयः

(3) दुर्घटनाग्रस्तः जनः कुत्र नेतव्यः ? ◯

(क) गृहम् (ख) ओषधालयम् (ग) कुत्रापि न (घ) पुलिसस्थानकम्

(4) घटनाया उत्थितेन .... भयमनुभवन्ति। ◯

(क) दुःखेन (ख) ध्वनेः (ग) सुखेन (घ) ध्वनिना

(5) साक्षिभूतेन मनुष्येण सदैव किमर्थं प्रयत्नः करणीयः ? ◯

(क) बोधप्राप्तये (ख) धनप्राप्तये (ग) सुखप्राप्तये (घ) शान्तिप्राप्तये

(6) कः परस्य दुःखेन दुःखितः भवितुमर्हति ? ◯

(क) पशुः (ख) वृक्षः (ग) मनुष्यः (घ) प्रस्तरः

(7) साक्षिभूतस्य मनुष्यस्य द्वितीयं कार्यं किम् अस्ति ? ◯

(क) बोधप्राप्तिः (ख) दुःखानुभूतिः (ग) भयानुभूतिः (घ) कर्तव्यस्य निर्वाहः

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत ।

(1) दुर्घटनाया: साक्षिण: के भवन्ति ?

(2) घटनया उत्थिताऽत् ध्वने: भीता: पशव: किं कुर्वन्ति ?

(3) दुर्घटनाया: कारणं किं भवति ?

(4) कर्तव्यस्य निर्वाह: कस्य कार्यमस्ति ?

3. अध: प्रदत्तानां कृदन्तानां प्रकारं लिखत ।

(1) भूत्वा .... (2) संगत्य ....

(3) करणीय: .... (4) दातव्यम् ....

(5) भवितुम् .... (6) प्राप्तव्य: ....

4. सन्धिविच्छेदं कुरुत ।

(1) मनुष्याश्चेति ....

(2) प्रस्तरादयस्तु ....

(3) मानवोऽपि ....

(4) निर्वहन्तोऽपि ....

(5) पशुरेव ....

(4) यतो हि ....

5. रेखाङ्कितपदानां समासप्रकारं लिखत ।

(1) <u>जडपदार्था:</u> साक्षिण: भवन्ति।

(2) अत: <u>घटनास्थलात्</u> दूरे धावन्ति।

(3) <u>दुर्घटनाग्रस्तं</u> दु:खितं जीवं पश्यन् जन: किं कुर्यात्।

6. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत।

(का, कस्या:, कस्मात्, कम्, कै:)

(1) पशव: <u>ध्वने:</u> भयमनुभवन्ति।

(2) <u>मनुष्यै:</u> कर्तव्यस्य निर्वाह: करणीय:।

(3) विना कारणं <u>दुर्घटना</u> न भवति।

(4) दुर्घटनाया: <u>बोधं</u> प्राप्तुम् अर्हाम:।

7. प्रदत्तपदानि प्रयुज्य वाक्यानि रचयत ।

(1) કારણ વિના દુર્ઘટના થતી નથી.

(कारण विना दुर्घटना न भू)

(2) આપણાં ત્રણ કર્તવ્યો છે.

(अस्मद् त्रि कर्तव्य अस्)

(3) પથ્થરો અચેતન હોય છે.

(प्रस्तर अचेतन भू)

(4) માણસ સુખ અને દુઃખનો અનુભવ કરે છે.

(मानव सुख च दुःख अनु + भू)

8. निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि मातृभाषायां लिखत ।

(1) દુર્ઘટનાના સાક્ષી કોણ કોણ બને છે ?

(2) કયા મનુષ્યની પશુમાં ગણના થાય ?

(3) દુર્ઘટનાની સાક્ષી બનેલા માણસનાં ત્રણ કર્તવ્યો કયાં કયાં છે ?

(4) કયા મનુષ્યને પથ્થર સાથે સરખાવવામાં આવ્યો છે ? શા માટે ?

પ્રવૃત્તિ

- દુર્ઘટના સમયે કરવાની તાત્કાલિક સેવાઓની સૂચિ બનાવો.
- તમે જોયેલી કોઈ ઘટના કે દુર્ઘટનાનો અહેવાલ લખો.
- માર્ગ સલામતીના નિયમોનો ચાર્ટ બનાવો.

•